

A. Lysenko.

CREATION OF SPECIAL MEETING WITH THE SUPREME LEADER OF THE VOLUNTEER ARMY: ITS CONTENT AND MAIN TASKS

The article aims to define concrete-historical conditions, that were created in regions, controlled by volunteer army in 1918 and led to creation of special meeting with the supreme leader of the volunteer army. October evolution, which happened in Petrograd and coming of left parties caused the outflow of a part of population, that related its future with existing of unique and indivisible Russian state, in South and North directions of previous empire. On the south were forces on lands, controlled by cossacks, since there were problems with expanding of bilshovyk propaganda and establishment of communist regime. But locating on these lands has been complicated the activity and organization of institutions, related to restoration of state functions. Autonomous moods were stronger at Kuban and weaker at Donau.

Until the volunteer army was located on the lands of the Kuban cossacks, there was no urgent need for the establishment of central bodies of government. But as soon as volunteers took control of parts of the Stavropol and Black Sea provinces, such a need appeared. It was necessary to regulate civilian life in controlled areas and often to resolve conflicting questions and misunderstandings that arose between military and civilian. In addition, it was necessary, at least in a schematic way, to develop projects for future state construction to counter aggressive bilshovyk propaganda.

Taking for the research the scientific intelligence and attracting certain sources, we tried to investigate the authorities, structure and main directions of activity of the body created for the organization of the civilian life.

Establishing the appropriate body - a Special meeting with the supreme leader of the volunteer army was held in late August of 1918. The initiator of the meeting was V. Shulgin, a monarchist close to the cadets, who not only emphasized the need to establish such an institution, but also became the developer of the draft order.

According to the staffing and tasks that were presented to the leadership of the Special meeting, it had to combine the functions of the Council of Ministers and the State Council, as in the Russian Empire.

But complicated military-political processes that took place during the investigated period and the authoritarian methods of managing of A. Denikin, who replaced the Supreme Commander, General M. Alekseyev, did not allow the project to be fully implemented: the deliberations of the Special meeting were of a purely informative nature, and the condition of the mandatory approval of its decisions by the commander-in-chief, did not allow it to turn into a prototype of the state administration or, at least, local self-government.

Key words: *Special meeting, Supreme Commander, volunteer army, general, departments, chancellery, public administration bodies, self-government, political parties.*

УДК 930.1:316.343-058.14(477)''1946–1965''

Д.В. Нефьодов

**НОВІТНЯ УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ
РОБІТНИЦТВА УРСР (1946–1965 рр.)**

Метою статті є аналіз рівня розробки історії повсякденного життя повоєнного робітництва УРСР (1946–1965 рр.) новітньою українською історіографією.

Встановлено, що новітня українська історіографія прийшла до висновку, що внаслідок тогочасних хоч обмежених і непослідовних, але позитивних реформ, реальні

доходи громадян зросли, що створювало унікальні передумови для розширення внутрішнього ринку. З іншого боку, керівництво продовжувало надавати перевагу розвиткові важкої та «середньої» промисловості, різного ґатунку військовим програмам, куди спрямовувало переважну частину коштів державного бюджету, тоді як легка і харчова промисловість розвивалися за залишковим принципом. Результатом закономірно став тотальний дефіцит – харчових продуктів, товарів широкого вжитку, товарів першої необхідності, – що не могло не збурювати масового невдоволення. Житлове будівництво, навіть у найуспішніші свої роки, відверто не встигало за промисловим. Завдяки маніпуляціям із громадською думкою негаразди, що походили від системних вад, вдалося персоніфікувати, а успіхи приписати системі.

Ключові слова: УРСР, робітничий клас, повоєнна відбудова, історіографія, історія повсякденності

Відносно новим напрямом вітчизняної історіографії стала історія повсякденності. Дослідники вказують, що остання має бути підпорядкована головному завданню цього напрямку дослідження – вивчити все те, що оточує людину (життєвий світ) та як людина соціалізується в цьому світі і впливає на нього, вносячи певні зміни не лише в матеріальний рівень буття, а й у систему зв'язків та стосунків з іншими людьми.

Метою статті є аналіз рівня розробки історії повсякденного життя повоєнного робітництва УРСР (1946–1965 рр.) новітньою українською історіографією.

Різні аспекти, опосередковано тотожні з предметом нашого дослідження, містяться в роботах Ю. Ніколайця [1], Ю. Лаєвської [2], О. Додонова [3], В. Яремчука [4].

Аналізуючи причини невисокого рівня життя представників повоєнного робітництва, українські дослідники наголошують на тому, що головними з них стали не стільки наслідки війни, скільки існування адміністративно-командної системи, яка перерозподіляла кошти передовсім на користь важкої промисловості та військових програм, нехтуючи виробництвом товарів народного споживання. Науковці вірно відзначили той факт, що основна увага в діяльності громадсько-політичних організацій приділялася ідеологічним та виробничим, а не соціальним питанням. Існуюча практика фінансування соціальної сфери, підпорядкування соціальних проблем виробничим у роботі державних та громадських об'єднань формували свідомість людини, для якої матеріальні блага не пріоритетні [5, с. 116].

Дослідниця О. Ісайкіна показала широкий спектр параметрів життєвого рівня мешканців міст України в перше повоєнне десятиліття, проаналізувала їхнє соціальне життя, умови функціонування міського господарства та зміни, що відбулися в українських містах після війни. Дослідниця наголосила на надзвичайно складних умовах праці міського населення в повоєнний період, які поєднувалися з низьким рівнем організації побуту робітників. Особливо гостро постала після війни житлова проблема. За даними історика, в перші повоєнні роки менше однієї кімнати на сім'ю мали 15,6% мешканців міст, одну кімнату на сім'ю мали 60,9%, дві – 20,3%, три і більше – 3,2%. Під житло використано 2% дворових будівель, 32% підвалів, велика кількість дахів і землянок. Відбудовчі роботи розпочиналися відразу після звільнення за двома напрямками: ремонту вцілілих будинків і будівництва нових. Розвивалося індивідуальне будівництво. Проте, як зазначила О. Ісайкіна, темпи зростання житлового фонду все одно суттєво відставали від росту міського населення. У той же час, за післявоєнний період у містах і селищах міського типу, не дивлячись на труднощі, відновлено і побудовано понад 25 млн. кв. метрів житлової площі, яку отримували в першу чергу громадяни, віднесені до пільгових категорій [6, с. 181]. Доволі ґрунтовно в роботі О. Ісайкіної досліджена проблема дозвілля в перші повоєнні

роки, яка, як зазначила фахівець, не актуальна в даний період для міського населення, передусім через брак часу. Основними формами відпочинку стали: читання газет (яких на початку 1950-х рр. в УРСР виходило понад 1200 назв), журналів та книг; слухання радіо (особливий інтерес викликали літературно-драматичні та музичні передачі); відвідування кінотеатрів (перегляд кінофільмів став однією з найдоступніших форм культурного відпочинку); театрів (в 50-х рр. XX ст. з розрахунку на кожні 100 чоловік театр відвідували 37), музеїв, виставок, релігійних храмів, участь у роботі гуртків художньої самодіяльності, зрештою, безпосереднє людське спілкування. Цілою подією став перегляд телепередач, оскільки телевізор могла придбати лише незначна частина міського населення [6, с. 187].

Оцінюючи матеріальне становище населення УРСР в повоєнні роки, науковець Л. Ковпак велику увагу приділила характеристиці грошової реформи 1947 р., спрямованої на ліквідацію наслідків війни у фінансово-грошовій сфері та її впорядкування. Вчена відмітила, що під час війни в обігу збільшилася кількість грошей, не забезпечених існуючими державними коштовностями, посилилася інфляція, до того ж на тимчасово окупованій території виявилася велика частина фальшивих грошових знаків. Реформа покликана зміцнити курс радянського карбованця. В цілому, Л. Ковпак позитивно оцінила реформу, пропонуючи розглядати її також з точки зору мобілізації усіх ресурсів задля якнайшвидшої повоєнної відбудови. Особливу увагу історик звернула на той факт, що оцінка деякими науковцями наслідків грошової реформи 1947 р. як такої, що «девальвувала карбованець і з'їла особисті заощадження» виглядає дещо спрощено. За оцінкою дослідниці, переважна більшість населення за роки війни просто-напросто грошових заощаджень не мала. Реформа 1947 р. вилучила лише гроші у того маленького прошарку населення, який накопив значні суми за роки війни нечесними шляхами [7, с. 28–29].

Дослідивши повоєнний стан соціально-побутових умов життя населення Донбасу, науковець А. Саржан виявив факт того, що рівень інфраструктури неадекватний внеску населення регіону у формування індустріальної потужності країни. Держава, констатує науковець, сповна використовуючи промисловий потенціал регіону, залишалася байдужою до буденних проблем його мешканців. Працюючи на всю країну, забезпечуючи її економічну міць Донбас за рівнем забезпечення населення соціально-побутовими послугами займав одне з останніх місць у республіці [8, с. 326]. Висвітлюючи стан життя населення регіону в умовах голоду 1946–1947 рр., А. Саржан встановив, що для організації безкоштовного харчування населення постраждалих районів республіки союзний уряд дозволив виділити грошову допомогу, а також продукти харчування. Однак у цілому ставлення центральної влади досить стримане: грошова «допомога» надавалася в кредит під відсотки з величезним запізненням, до того ж вдвічі менша ніж необхідно [8, с. 330]. Оцінюючи життєвий рівень трудівників Донбасу протягом 50–60-х рр., дослідник А. Саржан відмітив ряд численних соціальних заходів, які сприяли підвищенню життєвого рівня і поліпшенню побуту. Однак, як зазначив історик, загалом соціально-побутова сфера як і раніше залишалася ще нерозвинутою, а добробут людей утримувався на мінімальному рівні [8, с. 337].

Дослідивши особливості матеріально-побутових умов життя працівників важкої промисловості України в 1944–1956 рр. науковець І. Татарінов встановив, що для досліджуваних років характерним явищем став невисокий рівень добробуту трудящих. За підрахунками І. Татарінова, лише 13% працівників важкої промисловості мали достатні для повноцінного життя доходи. Визначення реальної купівельної спроможності та рівня споживання продуктів харчування й промислових товарів дозволило історичу дійти висновку, що протягом 1944–1956 рр. головна ознака робітничого середовища це тотальна бідність. Середньостатистичний робітник важкої

індустрії мав щомісячну зарплату в розмірі 900–1000 крб. За умов існування високих цін на продукти харчування та промислові товари такий рівень доходів не забезпечував умов для повноцінного існування. Проведена фінансова реформа 1947 р. та систематичні зниження цін дещо пом'якшили матеріальну скруту робітничих родин. Як констатує І. Татарінов, від початку 1950-х рр. відзначено стабільне зростання рівня заробітків українських робітників та службовців. Так, за перше післявоєнне десятиліття заробітна плата працівників важкої індустрії зросла на 20–25%. Однак науковець все одно прийшов до висновку, що бідність у робітничому середовищі залишалася достатньо високою. На 1956 р. три чверті робітничих родин мали доходи нижче за межу бідності [9, с. 182].

В праці дослідника В. Вовка проведений комплексний аналіз та висвітлені особливості побуту й дозвілля населення України, яке проживало в містах районного підпорядкування в повоєнний період. Науковцем встановлено, що протягом двох повоєнних десятиліть відбувається постійне зростання житлового будівництва, спорудження нового житла і заохочення громадян будувати його власними силами. Нестачу харчових продуктів історик пояснює тим, що значна їх кількість вивозилася за межі республіки, а перебої з постачанням м'яса, молока, кондитерських виробів тощо стало наслідком кризи колективного сільського господарства. Окремо зупинився дослідник на характеристиці медичного забезпечення населення міст, яке поступово покращувалося, знижувався рівень загальної захворюваності. У той же час науковець констатував високий рівень професійних захворювань та виробничого травматизму, нестачу багатьох необхідних ліків та кваліфікованого лікарського персоналу. На переконання В. Вовка основними причинами цих кризових явищ став залишковий принцип фінансування охорони здоров'я, слабка матеріальна база лікувальних установ, недостатнє забезпечення житловими умовами медпрацівників, що породжувало плинність кадрів [10, с. 11].

В праці дослідника О. Лук'янця проаналізований процес становлення та розвитку міської соціальної інфраструктури та з'ясовані матеріально-побутові умови життя міського населення УРСР протягом 50-х – середини 60-х рр. Науковець довів, що розвиток житлового будівництва став пріоритетним напрямом соціальної політики партійно-державного керівництва, яка спричинила своєрідну «житлову революцію». Важливим аспектом у вирішенні житлової проблеми став розвиток індивідуального будівництва та житлово-будівельної кооперації. О. Лук'янець з'ясував, що державна торгівля займала провідне місце в системі постачання продуктами харчування та товарами широкого вжитку жителів міст. Науковець зазначив, що у зв'язку з особливостями адміністративно-планової економіки СРСР, пріоритетом у розвитку важкої промисловості над легкою та нестабільним приростом сільськогосподарської продукції, попит населення на необхідні товари задовольнявся недостатньо. Дослідник встановив, що в системі соціально-економічних заходів партійних та державних органів влади, які спрямовані на покращення забезпечення продуктами харчування міського населення, важливим елементом являлося громадське харчування. Проте владі так і не вдалося досягти поставленої мети – зробити громадське харчування масовим, зручним та вигідним для населення. Вченим уточнено, що мережа закладів побутового обслуговування в основному розміщувалася у великих промислових та обласних містах УРСР, виявлено, що недостатнє фінансування та погана матеріально-технічна забезпеченість гальмували розвиток сфери побутового обслуговування та зумовили її значне відставання від темпів житлового будівництва [11, с. 13].

Великий доробок, присвячений змалюванню соціально-побутової сфери повоєнного життя громадян УРСР належить перу дослідниці О. Янковській. Провівши ґрунтовний аналіз науковець довела, що за неймовірно низького стартового рівня

соціально-побутової сфери, відносно швидке зростання економіки, що відбувалося в 1947–1948 рр. за рахунок милітаризації і розбудови важкої індустрії забезпечене ціною тяжких страждань пересічних робітників. Відміну карткової системи дослідниця охарактеризувала як непродуману внаслідок відсутності належних товарних запасів, яку безуспішно намагалися скоригувати кількарізним підвищенням цін на товари першої необхідності. Істориком негативно оцінені грошова реформа 1946 р. та регулярні розміщення державних позик. О. Янковська вважає занадто оптимістичним твердження про те, що після завершення війни радянський народ перейшов до мирного життя. Науковець відмітила, що економіка жодним чином не втратила мобілізаційного характеру, в державному управлінні панували методи командного адміністрування, задля кращої керованості насаджувалася психологічна атмосфера буття у ворожому оточенні, абсолютної домінантності загальної мети і мізерності окремої людини-гвинтика, яка певної значущості набувала лише участю в справі досягнення тої загальної мети [12, с. 49]. Вчена дійшла узагальнюючого висновку, що рівень соціально-побутової сери в повоєнне двадцятиріччя забезпечений виключно на мінімальному рівні. І у той же час будь-яке зрушення подавалося як безмірна турбота партії і уряду про свій народ.

Оцінюючи радянську модель економіки, сучасні вітчизняні дослідники підкреслюють, що вона від самого свого початку воєнізована. Такою вона залишалася і в повоєнному двадцятиріччі. Значні людські, матеріально-фінансові та науково-технічні ресурси сконцентровані спочатку на створенні ядерної і термоядерної зброї, а пізніше – на засобах її доставки. На це держава виділяла колосальні кошти. У всіх оборонних галузях прискореними темпами збільшувалася чисельність робітників і службовців, зростали виробничі потужності. У масовій кількості створювалися спеціалізовані науково-дослідні інститути, лабораторії, конструкторські бюро. Військова галузь розбудовувалася за рахунок скорочення споживання населення. Радянські люди продовжували жити із «затягненими пасками». Відповідно вчені пов'язують саме з цим поглиблення в суспільстві сумнівів в ефективності системи, доцільності таких жертв у мирний час, формування у молоді критичного мислення щодо політичної лінії керівництва держави.

Отже, новітня українська історіографія прийшла до висновку, що внаслідок тогочасних хоч обмежених і непослідовних, але позитивних реформ, реальні доходи громадян зросли, що створювало унікальні передумови для розширення внутрішнього ринку. З іншого боку, керівництво продовжувало надавати перевагу розвитку важкої та «середньої» промисловості, різного штибу військовим програмам, куди спрямовувало переважну частину коштів державного бюджету, тоді як легка і харчова промисловість розвивалися за залишковим принципом. Результатом закономірно став тотальний дефіцит – харчових продуктів, товарів широкого вжитку, товарів першої необхідності, – що не могло не збурювати масового невдоволення. Житлове будівництво, навіть у найуспішніші свої роки, відверто не встигало за промисловим. Завдяки маніпуляціям із громадською думкою негаразди, що походили від системних вад, вдалося персоніфікувати, а успіхи приписати системі.

Список використаної літератури

1. Николаєць Ю. О. Суспільно-політичні процеси в УРСР другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років: українська історіографія : дис. ... докт. іст. наук : спец. 07.00.06 / Юрій Олександрович Николаєць; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2008. – 481 с. ; Nikolaiets Yu. O. Suspilno-politychni protsesy v URSS druhoi polovyny 1940-kh – pershoi polovyny 1960-kh rokiv: ukrainska istoriografiiia : dys. ... dokt. ist. nauk : spets. 07.00.06 / Yurii Oleksiiovych Nikolaiets; Kyivskiyi natsionalnyi un-t im. T. Shevchenka. – Kyiv, 2008. – 481 s.

2. Лаєвська Ю. В. Перетворення в економіці України в 1953–1964 рр.: історіографія проблеми : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 / Юлія Віталіївна Лаєвська; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2008. – 218 с. ; Laievska Yu. V. Peretvorennia v ekonomitsi Ukrainy v 1953–1964 rr.: istoriohrafiiia problemy : dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.06 / Yuliia Vitaliivna Laievska; Donetskyi natsionalnyi un-t. – Donetsk, 2008. – 218 s.

3. Додонов О. Ф. Нове бачення періодизації історії радянського робітничого класу і його історіографії / О. Ф. Додонов // Культурологічний вісник Нижньої Наддніпрянщини. - 2002. – Вип. 8. – С. 67–74 ; Dodonov O. F. Nove bachennia periodyzatsii istorii radianskoho robitnychoho klasu i yoho istoriohrafii / O. F. Dodonov // Kulturolohichnyi visnyk Nyzhnoi Naddnyprianshchyny. - 2002. – Вур. 8. – С. 67–74 ;

4. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / В. Яремчук. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2009. – 526 с. ; Yaremchuk V. Mynule Ukrainy v istorychnii nautsi URSR pisliastalinskoï doby / V. Yaremchuk. – Ostroh : Vyd-vo Nats. un-tu «Ostrozka akademiia», 2009. – 526 s.

5. Україна: друга половина ХХ століття : нариси історії / П. П. Панченко, М. Р. Плющ, Л. А. Шевченко та ін. – Київ : Либідь, 1997. – 352 с. ; Ukraina: druha polovyna KhKh stolittia : narysy istorii / P. P. Panchenko, M. R. Pliushch, L. A. Shevchenko ta in. – Kyiv : Lybid, 1997. – 352 s.

6. Ісайкіна О. Д. Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період (1945–1955 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Олена Дмитрівна Ісайкіна; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – 240 с. ; Isaikina O. D. Pobut i dozvillia miskoho naseleння Ukrainy v povoiennyi period (1945–1955 rr.) : dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Olena Dmytrivna Isaikina; Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. – Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2005. – 240 s.

7. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.) / Л. В. Ковпак. – Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2003. – 250 с. ; Kovpak L. V. Sotsialno-pobutovi umovy zhyttia naseleння Ukrainy v druhiï polovyni KhKh st. (1945–2000 rr.) / L. V. Kovpak. – Kyiv : In-t istorii Ukrainy NANU, 2003. – 250 s.

8. Саржан А. О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст. : дис. ... докт. іст. наук : спец. 07.00.01 / Саржан Анатолій Опанасович; Донецький національний університет. – Донецьк, 2004. – 567 с. ; Sarzhan A. O. Zminy v sotsialno-ekonomichnii sferi Donbasu. Druha polovyna 40-kh – kinets 80-kh rr. XX st. : dys. ... dokt. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Sarzhan Anatolii Opanasovych; Donetskyi natsionalnyi universytet. – Donetsk, 2004. – 567 s.

9. Татарінов І. Є. Матеріально-побутові умови життя працівників важкої промисловості УРСР у 1944 – 1956 рр. : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Ігор Євгенович Татарінов; Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 218 с. ; Tatarinov I. Ye. Materialno-pobutovi umovy zhyttia pratsivnykiv vazhkoï promyslovosti URSR u 1944 – 1956 rr. : dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Ihor Yevhenovych Tatarinov; Skhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet im. V. Dalia. – Luhansk, 2010. – 218 s. ;

10. Вовк В. М. Побут та дозвілля міського населення України в 50–80-х роках ХХ століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Віталій Миколайович Вовк; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2007. – 20 с. ; Vovk V. M. Pobut ta dozvillia miskoho naseleння Ukrainy v 50–80-kh rokakh XX stolittia : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Vitalii Mykolaiovych Vovk; Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M. P. Drahomanova. – Kyiv, 2007. – 20 s.

11. Лук'янець О. А. Соціальні умови життя міського населення Української РСР (1950-ті – середина 1960-х рр.) : автореф. дис. . канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Олексій Анастасович Лук'янець; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2012. – 16 с. ; Lukianets O. A. Sotsialni umovy zhyttia miskoho naseleння Ukrainkoї RSR (1950-ti – seredyna 1960-kh rr.) : avtoref. dys. . kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Oleksii Anastasovych Lukianets; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. – Kyiv, 2012. – 16 s.

12. Янковська О. Соціально-побутова сфера життя громадян УРСР як відбиток пріоритетів держави від початку повоєнної відбудови до кінця «відлиги» / О. Янковська // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика.- 2014. – Вип. 19. – С. 20–53 ; Yankovska O. Sotsialno-pobutova sfera zhyttia hromadian URSS yak vidbytok priorytetiv derzhavy vid pochatku povoiennoi vidbudovy do kintsia «vidlyhy» / O. Yankovska // Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka.- 2014. – Vyp. 19. – S. 20–53

Стаття надійшла до редакції 02.12.2017 р.

D. Nefyodov

MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF EVERYDAY LIFE OF UKRAINIAN SSR WORKING CLASS (1946–1965)

The purpose of the article is to analyze the level of development of the history of the Ukrainian SSR postwar working class's everyday life (1946–1965) by the modern Ukrainian historiography.

It has been established that the modern Ukrainian historiography came to the conclusion that as a result of the reforms, though limited and inconsistent but positive, real incomes of citizens grew, which created unique prerequisites for the domestic market expansion. On the other hand, the government continued to favor the development of heavy and medium-scale industries, different types of military programs, which got most of the state budget, while light and food industry developed on a leftover principle. Not surprisingly, this resulted in a total deficit of food products, consumer goods, essential goods that could not but incite mass discontent. Housing construction, even in its most successful years, blatantly went behind the industrial one. Thanks to manipulations with public opinion, they managed to personify the troubles that happened due to the system's failures, and all the credit was taken by the system.

Key words: *Ukrainian SSR, working class, postwar reconstruction, historiography, history of everyday life.*

УДК 373.3/.5(477.62-2Маріуполь) “187/191”

С.В. Новікова

ВНЕСОК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА У РОЗВИТОК ПОЧАТКОВОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В МАРІУПОЛЬСЬКОМУ ПОВІТІ (70-і рр. ХІХ – початок ХХ ст.)

Досліджено внесок Маріупольського повітового земства у процесі становлення та розвитку закладів початкової шкільної освіти у Маріупольському повіті у 70-і рр. ХІХ – на початку ХХ ст. Визначено, що саме завдяки зусиллям земства значно розширюється мережа початкових шкіл та закладів позашкільної освіти у повіті, розвивається жіноча освіта, починається реалізація завдання по запровадженню загальної початкової освіти. Показано, що розгалужену мережу земських шкіл у повіті вдалося створити за короткий термін завдяки ефективній співпраці земства з органами місцевого самоврядування. Яскравим прикладом такого співробітництва